

Η ηθική και κοινωνική κατάσταση του γένους των Ελλήνων κατά την Οθωμανική περίοδο, μέσα από τους θρύλους και τα λαϊκά τραγούδια - η σύνδεση με τον αρχαίο κόσμο

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δρ. Κοινωνιολογίας της Ιστορίας και του Πολιτισμού της Οθωμανικής περιόδου, του Παντείου Πανεπιστημίου, Μουσικολόγος, Συγγραφέας

Email: dstath10@yahoo.com

Μετά το 15ο αι. στον ελληνόφωνο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας η μουσική που είχε διαμορφωθεί από τ' ακριτικά τραγούδια και τη μουσική παράδοση της εκκλησίας, ήταν το δημοτικό τραγούδι και το εκκλησιαστικό μέλος. Η δημοτική μουσική αποτελεί λαϊκή έκφραση των ελληνοφώνων και θεωρείται συνέχεια και εξέλιξη της μουσικής της Αρχαιότητας και του Βυζαντίου, όπως αναδεικνύουν οι ομοιότητες των τρόπων, των ρυθμών κ.λ.π.

Ο Ν. Πολίτης στο περιοδικό Λαογραφία (1909) δημοσίευσε ένα «διάγραμμα θεμάτων» της λαογραφίας, στο οποίο εντάσσει το δημοτικό τραγούδι στα μνημεία του λόγου μαζί με τις παροιμίες, τους μύθους και τα παραμύθια. Είναι αποδεδειγμένο πλέον πως, εάν δεν υπήρχε η δημοτική ποίηση, πολλές από τις ηρωικότερες σελίδες των Ελλήνων θα είχαν χαθεί. Ευτυχώς που βρέθηκε ο Γιάννης Βλαχογιάννης, που προσπαθώντας το 1895 να εκδώσει την ιστορική μελέτη του «Ο θάνατος του Ανδρούτσου», ανακάλυψε πως το νεοσύστατο ελληνικό κράτος δεν διατηρούσε Αρχείο του Αγώνος του 1821! Ξεκίνησε τότε μια titάνια προσπάθεια για να το διασώσει. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παραμελήσει το προσωπικό του πνευματικό έργο. Ήταν πάντως επιλογή του να θυσιάσει την προσωπική του δημιουργία για να μας κάνει γνωστή την Επανάσταση του '21, αλλά και τις μάχες του γλωσσικού ζητήματος, καθώς και κάθε ιστορικό έγγραφο από την εποχή της Αλώσεως, έως το 1868. Αναζήτησε χειρόγραφα και γράμματα των αγωνιστών, από συγγενείς τους, φίλους τους, κλπ. Τα περισσότερα εξ αυτών είχαν πωληθεί με το κιλό σε μακάλικα, μανάβικα και κρεοπωλεία για... κόλλες περιτυλίγματος! Ο Βλαχογιάννης τα αγόραζε, με μεγάλη προσωπική του στέρηση, που εάν δεν ήταν ο Βλαχογιάννης θα ήταν καταδικασμένα να χαθούν! Από το 1888 ως το 1913 είχε καταφέρει να συγκεντρώσει έγγραφα και χειρόγραφα, που ξεπερνούσαν τις 300.000 σελίδες, τις οποίες είχε τακτοποιήσει σε φακέλους, με βάση το θέμα και τη χρονολογία! Συνέλεγε με κόπο και χρήμα όλα τα γραπτά κείμενα της εθνεγερσίας, πληρώνοντας από την τσέπη του, σωρούς χαρτιών, που το επίσημο κράτος εκποιούσε ως άχρηστα! Διέσωσε επίσης το «Αρχείον Αγώνος», το οποίο φυλασσόταν στο Αρχαιοφυλακείο, που είχε ιδρύσει ο Καποδίστριας, που όμως όταν καταργήθηκε η φύλαξη του περιήλθε στο Ελεγκτικό Συνέδριο (1885) και ένα μέρος του μεταφέρθηκε στη Βουλή. Για... «λόγους χώρου», οι τότε γραφειοκράτες είχαν αποφασίσει να το εκποιήσουν (1893) με δημοπρασία (Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, 16.4.1893).

Αλλά σε αυτό το σημείο, έχει σημασία να δούμε πως διασώθηκε το δημοτικό μας τραγούδι και ποιοι ήταν οι πρώτοι που εργάστηκαν για να φθάσει έως εμάς και εάν μέσα απ' αυτό υπάρχει κάποιος παλμός και σχέση,

ή καταγραφή της ζωής των χριστιανικών ελληνικών πληθυσμών που σήμερα μπορεί να μας φανεί χρήσιμη στα πλαίσια της ιστορικοκοινωνικής έρευνας:

Τα πρώτα ελληνικά δημοτικά τραγούδια είχαν καταγραφεί από ξένους περιηγητές στην Ελλάδα, αλλά ήταν σποραδικά και όχι συγκεντρωμένα και με αναλυτική καταγραφή στοιχείων.

Εν τούτοις, στην Ι. Μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους υπήρχε μια συλλογή από 13 ελληνικά δημοτικά τραγούδια, του 16 αιώνα που επιμελήθηκε της έρευνας τους ο Λυκ. Αγγελόπουλος (διδασκ. Βυζαντινής μουσικής – Νομικός).

Το 1804 πρώτος ενδιαφέρεται για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια ο οικονομολόγος SismondedeSismondí, ο οποίος σε γράμμα προς αριστοκράτισσα φίλη του στην Κέρκυρα, της ζητάει να του στείλει τα δημοτικά τραγούδια του νησιού της. Πράγματι, λοιπόν, η Κερκυραία του έστειλε κάποια δημοτικά της περιοχής της, αλλά άγνωστο τι απέγιναν κι αυτά και οι προθέσεις του Sismondí...

Το 1814 στο Συνέδριο της Βιέννης, που εξελέχθηκε σε μια πανευρωπαϊκή εορτή, κυρίως εξ αιτίας του τέλους των ναπολεόντειων πολέμων, για την οποία συνευρέθηκαν πολιτικοί, διπλωμάτες, αλλά και άνθρωποι των Γραμμάτων και των Τεχνών, πήγε κι ένας – κατά τ' άλλα παράξενος- βαρόνος, ονόματι Βέρνερ φον Χατζτάουζεν. Τότε είδε έκπληκτος να κυκλοφορεί στα λογοτεχνικά στέκια μια συλλογή σέρβικων δημοτικών τραγουδιών, που μάλιστα άρεσε πολύ και έγινε δεκτή στους ευρωπαϊκούς φιλολογικούς κύκλους με ενθουσιασμό. Αυτό συνέβη γιατί διευθυντής της Αυτοκρατορικής Βιβλιοθήκης ήταν ο Κοπιτάρ. Ο Χατζτάουζεν τον βρίσκει, του δείχνει την δική του συλλογή, με ελληνικά δημοτικά τραγούδια και ο Κοπιτάρ δείχνει αμέριστο ενδιαφέρον, λέγοντας πως στη Βιέννη υπάρχουν πολλοί Έλληνες και παράλληλα εκδίδονται δυο ελληνικά περιοδικά, ο «Λόγιος Ερμής» και ο «Φιλολογικός Τηλέγραφος», εν έτει 1814!

Έκτοτε κυκλοφόρησαν πολλά και σημαντικά βιβλία, ανθολογίες ελληνικού δημοτικού τραγουδιού, όπως: «Τραγούδια εθνικά, συναγμένα και διασαφηνισμένα υπό Αντ. Μανούσου», Κέρκυρα. 1851 «Chants populaires de la Grece», του M. de Marcellus, Παρίσι. 1852 «Άσματα δημοτικά της Ελλάδος», του Σπ. Ζαμπέλιου, Κέρκυρα. 1859 «Συλλογή δημοτικών ασμάτων», του Α. Ιατρίδη, Αθήνα. 1860 «Τραγούδια ρωμαίικα – Carminaropularia Graeciae recentioris», του Arnoldus Passow, Λειψία.(14) “Anthologia Neugriechischer Volkslieder” του Teod. Kind, Λειψία. 1866 «Συλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων», του Γ. Χασιώτου, Αθήνα. 1866 “Etudes sur la litterature grecque moderne” του Ch. Gidel, στο Παρίσι. Επανεκδόθη το 1878. 1867 «Δημοτική Ανθολογία» του Μ. Πελέκου, Αθήνα. 1868 «Νεοελληνική φιλολογία» του Κ. Σάθα. 1868 «Εκλογή μνημείων της νεωτέρας ελληνικής γλώσσης», Μαυροφύδου εκδ. Αθήνα. 1873 “Recueil de chansons populaires grecques” του Legrand. 1876 «Άσματα κρητικά μετά διστίχων παροιμιών» του Α. Jeannarakis ή Αντ. Γιανναρή ή/και Γιάνναρη/Γιανναράκη, Λειψία. 1879 “Das ABC der Liebe – eine Sammlung Rhodischer Liebslieder” («Η Αλφάβητος της αγάπης – μια συλλογή τραγουδιών αγάπης από

την Ρόδο»), του W. Wagner, δίγλωσση έκδ. Με το ελληνικό και αντικρουστά την γερμανική μετάφραση, έκδ. Teubner, Λειψία.

1880 «Συλλογή δημοδών ασμάτων Ηπείρου», του Π. Αραβαντινού. 1881 “Trois poemes grecs du moyen-age”, Βερολίνο, πάλι του W. Wagner. 1881 “Poetes grecs contemporains” του J. Lamber, στο Παρίσι. 1888 «Κρητικές κρίμες» του Εμμ. Βαρδίδη. 1888 η β΄ επαυξημένη έκδ. του έργου “Greek folk songs from the Ottoman Provinces of Northern Hellas, Litteral and metrical translations, classified, revised and edited with essays on the survival of Paganism, and the science of folklore” των M. J. Garnett, Stuart Stuart και J. Glennie, εκδ. Ward & Downey, Λονδίνο.

Αυτό λοιπόν το τραγούδι επειδή εκφράζει τους αγώνες, τους πόθους, τις χαρούμενες ή τις δύσκολες στιγμές του λαού, τους ηρωισμούς, αλλά και την ευγένεια και την ανωτερότητα της ψυχής του δημιουργεί το αίσθημα της κοινοκτημοσύνης.

Όμως, ο Νικ. Πολίτης προσδιόρισε τον ομαδικό χαρακτήρα των δημοτικών τραγουδιών, διευκρινίζοντας συγχρόνως ότι κάτι τέτοιο δε σημαίνει ότι αυτά σχηματίζονται «εν συνεργασία». Αντιθέτως, ο δημιουργός είναι ένα άτομο προικισμένο το οποίο υπό την επήρεια κάποιας συναισθηματικής διάθεσης «ταιριάζει» ένα τραγούδι με τα παραδοσιακά εκφραστικά μέσα δίνοντάς του δική του μουσική ή προσαρμόζοντάς το σε ήδη γνωστές μελωδίες. Όταν το τραγούδι διαδίδεται στην κοινότητα ή έξω από αυτή, ο «ανώνυμος» λαός το οικειοποιείται, το συμπληρώνει, το τροποποιεί και το τελειοποιεί. Έτσι ο λαϊκός δημιουργός χάνεται. Γι αυτό το τραγούδι δεν διασώζεται σε μία μόνο μορφή, αλλά σε διάφορες, τις γνωστές παραλλαγές.

Σημαντικό χαρακτηριστικό του δημοτικού ποιήματος είναι ο αναπόσπαστος δεσμός του με τη μουσική και το χορό. Έτσι στη μουσική των δημοτικών τραγουδιών παρατηρείται να διασώζεται ο αρχαίος ελληνικός ρυθμός, στους χορούς δε που τα συνοδεύουν, οι ρίζες τους να φθάνουν στον κυκλικό χορό, όπως στον συρτό ή στα «βαλλίσματα» των μπάλλων. Στην ποίησή τους περιέχονται πληροφορίες ιστορικές, γεωγραφικές και κυρίως γλωσσικές ιδιαιτερότητες του τόπου από όπου προέρχεται. Ο Ελβετός μουσικολόγος Samuel Baud-Bonny μελετώντας τα ριζίτικα της Κρήτης, τα οποία τραγουδούσαν μόνον άνδρες, διακρίνει την αρχαιότητά τους, καθώς και τη σχέση τους με την βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική («κρατήματα»). Η λαϊκή μούσα περιγράφει απόλυτα την πολυεδρική παραδοσιακή ζωή και διασώζει τον εθνικό παλμό που ήταν συνειδητά ή ασυνειδητά δεμένος με ένα χωροχρονικό υφέν με τη διαχρονική ιστορική πορεία του τόπου και του/των λαού/ών που κατοίκησαν και κατοικούσαν σ' αυτόν.

Το 1557 έως το 1601, ηγεμόνας της Βλαχίας ήταν ο Μιχαήλ ο Γενναίος (1557-1601). Σ' ένα αφηγηματικό ιστορικό τραγούδι της Δυτ. Θράκης, σε ήχο πλάγιο Α' αναφέρεται ο «Μιχάλμπεης»:

Μιχάλμπεης βουλεύτηκε τούς Τούρκους να χαλάσει

με τετρακόσια κάτεργα κι εξήντα δυό γαλιόνια.

Μπροστά πααίν' τα κάτεργα και πίσω τα γαλιόνια,

στην μέσ' πααίν' Μιχάλμπεης, μεγάλος καπετάνιος!

Στο 'να του χέρ' κρατά σταυρό και στ' άλλο το σπαθί του,

τον τρέμει ούλη η Τουρκιά και της Βλαχιάς τα μέρη.

Τα Κλέφτικα τραγούδια καταγράφουν την κοινωνική ζωή κλεφτών και αρματολών δεν εκφράζουν όμως απόλυτα την ιστορική πραγματικότητα με την έννοια των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων. Αναμφισβήτητα εκφράζουν συλλογικές αντιλήψεις και νοοτροπίες της εποχής, όχι όμως αντικειμενικά, αλλά επιλεκτικά, π.χ. τις σχέσεις αρματολών και κλεφτών με τους προκρίτους, που άλλοτε συμμαχούν και άλλοτε είναι αντίπαλοι, ή τη δυσφορία των κατοίκων της υπαίθρου από τη δράση τους. Οι πολιτικές συνθήκες σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές στην κεντρική Ελλάδα ευνοούσαν το φαινόμενο της ληστείας. Πρώτος ο Μουράτ ο Β' προσπάθησε να καταστείλει τη ληστεία ιδρύοντας το πρώτο αρματολίκι των Αγράφων επανδρωμένο από παλιούς κλέφτες στους οποίους προσέφερε αμνηστία με αντάλλαγμα τη φύλαξη των περιοχών. Έτσι υπάρχει σύγχυση στις ιδιότητες του κλέφτη – αρματολού (τον 18ο αι. σχεδόν ταυτίζονται), που τυπικά και νομικά είναι αντίθετες και αλληλοαναιρούμενες.

Από τα πρώτα / παλαιότερα κλέφτικα τραγούδια θεωρούνται «του Λιβίνη» από το Καρπενήσι, που μαζί με άλλους αρματολούς έλαβε μέρος στον πόλεμο των Ενετών κατά των Τούρκων. Επίσης το τραγούδι του Μπουκουβάλα, εξιστορεί τη μάχη του αρματολού στο Κεράσοβο. Άλλοτε πάλι εξυμνούνται γενικότερα οι Κλέφτες με λυρικό περιεχόμενο, π.χ. το τραγούδι του Ντελή Αχμέτη (Passow 44,45).

Σύμφωνα τώρα με το Γιάννη Αποστολάκη στη «Συλλογή του Αραβαντινού» το κλέφτικο τραγούδι είναι τραγούδι περιστατικών και δεν αποτελεί διήγηση υπερφυσικού ή μυθικού περιστατικού. Παράλληλα ο Αποστολάκης θεωρεί ότι τα λυρικά τραγούδια είναι κατασκευάσματα λογίων και «δεν δείχνουν το κλέφτικο στην πρωταρχική και σημαντική μορφή του, που είναι τραγούδι αναφερόμενο σε συγκεκριμένο άτομο, ξακουστό απ' ότι έκαμε και απ' ό,τι έπαθε πολεμώντας, παρά έχουν πλαστεί αργότερα, όταν ο Κλέφτης πάει να γίνει ιδανικό ζωής και η ηρωική μορφή του αρχίζει να υποφέρει από τα όνειρα και τους πόθους ανθρώπων, που δεν είναι καθόλου ηρωικοί»!

Στα περισσότερα όμως τραγούδια η εικόνα είναι ριζικά διαφορετική με ειδυλλιακή οπτική, αποτέλεσμα ίσως της ψυχολογίας των κατακτημένων κατοίκων που επιθυμούσαν έστω και αυτή τη μορφή ελευθερίας.

Τα κλέφτικα αποτελούν τραγούδια παρανομίας, εγκώμια στην παλικαριά και την ατομική ευψυχία του ορεσίβιου που ήταν αντίθετος στην εγκαθιδρυμένη τάξη πραγμάτων και ορθώνεται ενάντια στην καταπίεση του ισχυρού τοπάρχη, ανεξάρτητα αν είναι Τούρκος, Αλβανός ή Έλληνας.

Ο ληστής, ως λαϊκός ήρωας χαρακτηρίζεται από το συνδυασμό της περιθωριακότητας και της παρανομίας αλλά ταυτόχρονα της γνησιότητας και της πρωτόγονης ηθικής που χαρακτηρίζουν τη ζωή του. Βέβαια δεν στερείται εντελώς ηθικών αρχών, αλλά σέβεται τους κώδικες τιμής (μπέσα) που υπήρχαν και εξασφάλιζαν την επιβίωση της παρακοινωνίας (εξαίρεση τα καπάκια). Η εξιδανικευμένη όμως μορφή του ληστή «βασίλειος των ορέων» ανήκει στη ρομαντική λογοτεχνία του δεύτερου μισού του 19ου αι. Γι αυτό και ο Τ. Φίνλεϋ αντικρούει την πατριωτική εικόνα του κλέφτη που οι έλληνες διανοούμενοι απέδωσαν.

Όμως οι λόγιοι, εκτός από την μυθοποιημένη εικόνα του κλέφτη στα πλαίσια του «ευπρεπισμού» των δημοτικών τραγουδιών καταργούν τον πλούτο των τοπικών διαλέκτων αποβλέποντας στην προσπάθειά διάπλασης μιας εθνικής ιδεολογίας. Οι στίχοι του πλέον διαδομένου δημοτικού «Του Κίτσου» είναι ενδεικτικοί: «Του Κίτσου η μάνα κάθονταν στην άκρη στο ποτάμι / με το ποτάμι μάλωνε και το πετροβολούσε...» μετά την παρέμβαση έγινε: «Του Κίτσου η μήτηρ κάθητο επ'όχθης ποταμίου, / ήριζε τοίνυν μετ'αυτού και το ελιθοβόλει...»!!!

Ο Φωριέλ θεωρεί ότι τα κλέφτικα τραγούδια αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία ιστορικών τραγουδιών. Η άποψη αυτή προέρχεται από άσματα όπως του «Νικοτσάρα» που παρέχουν πληροφοριακά στοιχεία για τον επαναστατικό ξεσηκωμό ελληνικών περιοχών προ του 1821.

Η προφορική παράδοση παρέχει τη δυνατότητα στον ερευνητή να συμπληρώσει «ατελή» ή «παραφθαρμένα» κείμενα χωρίς όμως να στηρίζεται μόνο σε αυτά για την εξέταση ενός ιστορικού γεγονότος, καθώς «η λαϊκή μνήμη» είναι βραχύβια, και δεν ξεπερνά τα χρονικά όρια των τριών γενεών. Άλλωστε κάθε παραλλαγή μέσα από την μορφική της επεξεργασία και τη θεματική της διαπραγμάτευση πολλές φορές καταλήγει σε αυτοτελή διασκευή ή ένα καινούργιο εντελώς ποίημα με διαφορετικό νόημα, το οποίο απηχεί διαφορετικές νοοτροπίες.

Συνοψίζοντας πρέπει να αναφέρουμε, ότι τα δημοτικά τραγούδια αποτελούν τα πρώτα μνημεία που διασώθηκαν στη νεοελληνική γλώσσα, αλλά οι λόγιοι αγνοώντας τον πλούτο των ιδιοματισμών και την πλαστικότητα της γλώσσας από τα χρόνια ήδη της οθωμανοκρατίας προσπάθησαν να τα «ευπρεπίσουν». Παράλληλα αποσκοπώντας στη δημιουργία εθνικής ταυτότητας προχώρησαν στη σύνθεση πλαστών τραγουδιών προκειμένου να εξυμνήσουν κάποιον ήρωα ή ένα σημαντικό περιστατικό καταλήγοντας όμως σ' ένα φαιδρό αποτέλεσμα. Στη συνέχεια (τέλη 19ου αι.) τα δημοτικά τραγούδια ακολουθούν πορεία παρακμής. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες πλέον δεν ευνοούν τη δημιουργία τους. Εξακολουθούν όμως να συγκινούν και να προβάλλονται σε εκδηλώσεις συνυφασμένες με τα ήθη και τα έθιμα της κάθε περιοχής. Στη σύγχρονη εποχή, οι μελετητές, εθνολόγοι, ιστορικοί, φιλόλογοι, λαογράφοι έχοντας να επιλέξουν διάφορες μεθόδους έρευνας οφείλουν να προσεγγίσουν επιστημονικά τη λαϊκή αυτή κληρονομιά αφού λάβουν υπόψη τους την ιστορική και κοινωνιολογική διάσταση της εποχής που μελετούν.

Ο Οδυσσεύς Ελύτης είχε γράψει πως : «καμιά επανάσταση, ούτε στην τέχνη, ούτε στην ζωή, δεν έχει περισσότερες ελπίδες επιτυχίας, από 'κείνη που χρησιμοποιεί για ορμητήριό της την παράδοση».

Το δημοτικό-λαϊκό τραγούδι σκαρώθηκε, τραγουδήθηκε και χορεύτηκε κυρίως από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές αγωνιστές (επώνυμους κι' ανώνυμους), από λαϊκούς μουσικούς με το σουραύλι και τον ταμπουρά, καθώς και από τις γυναίκες...!!! πολλές φορές τα δίστιχα που εξυμνούσαν ένα κατόρθωμα ειπώθηκαν μόνο για λίγο και μετά ξεχάστηκαν. Άλλα πάλι όχι. Επέζησαν μέχρι τις μέρες μας, σε κάθε όμως περίπτωση, όπως έλεγε ο Κολοκοτρώνης, τα τραγούδια: «ήταν οι εφημερίδες των αγωνιστών», αφού ουσιαστικά κατέγραφαν άμεσα τα γεγονότα με έμμετρο λόγο και τα διέδιδαν στόμα με στόμα σ' όλο το Μοριά, τη Ρούμελη, μέχρι τις άκρες του Ελληνισμού και παρά τις αλλοιώσεις που έκαναν λόγοι στο διάβα των αιώνων, αλλά κυρίως τον 19ο αιώνα.

Αυτή η παράδοση, δηλαδή « οι έμμετροι νόμοι » της λαϊκής – δημοτικής ποίησης και μουσικής έρχονται από τα βάθη των αιώνων όπως ανέφερε ο μεγάλος εθνομουσικολόγος Σάμιουελ Μπώ Μποβύ και πάντοτε κατέγραφαν την εκάστοτε κοινωνία που τα δημιούργησε και μάλιστα σε όλες τις εκφάνσεις. Ειρήνη, πόλεμο- αγώνα, κοινωνικές σχέσεις και έρωτα, εργασίες κ.λ.π.

Το δημοτικό τραγούδι ήταν εκείνο το μέσον, που διαφύλαξε ως κόρην οφθαλμού τις μάχες και τις ανδραγαθίες, που η επίσημη ιστορία συχνά αποσιώπησε. Αλλά δεν αποσιώπησε ο λαός και έτσι σήμερα στην επιστήμη της εθνομουσικολογίας, οι στίχοι των τραγουδιών αυτών, είτε επαληθεύουν τα γνωστά καταγεγραμμένα ιστορικά γεγονότα, είτε τα συμπληρώνουν με λεπτομέρειες , είτε μας δίνουν παντελώς νέα στοιχεία που η επίσημη ιστοριογραφία παρέλειψε να καταγράψει.

Επομένως και εν κατακλείδι, η ηθική και κοινωνική κατάσταση του γένους των Ελλήνων κατά την Οθωμανική περίοδο μέσα από τους θρύλους και τα λαϊκά τραγούδια, καταφανώς καταγράφει και αποδεικνύει την σύνδεσή του με τον αρχαίο κόσμο μέσα από ένα χωροχρονικό υφέν.

Βιβλιογραφία

- Στέφανος Βασιλειάδης, Για τη Μουσική, Αφιέρωμα στο Ευρωπαϊκό έτος Μουσικής, εκδ. Citibank, Αθήνα 1984, σ. 122
- Ν. Γ. Σβορώνος, Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας, επιμ. Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σ.394
- Δ. Τζάκης, «Για την Ιστορία της Ελληνικής Λαογραφίας, στο Γ. Αικατερινίδης κ.α., Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα ΙΙ:οι Νεότεροι χρόνοι, Ο Νεότερος Λαϊκός Βίος, τ.Α., ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ. 38
- Μ.Γ. Μερακλής, «Τραγούδι», Εγκυκλοπαίδεια , τ. 58, Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Αθήνα χχ, σ. 16
- Μ.Γ. Μερακλής, ό.π. σ. 17
- Κ. Παπαθανάση – Μουσιοπούλου, Παραδοσιακές εκδηλώσεις του λαού μας, εκδ. Πιτσίλος, Αθήνα 1992, σ.189
- Γ. Ιωάννου, Το Δημοτικό Τραγούδι, Παραλογές, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σ.8

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ ΙΙ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟΝ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ, ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ, ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ

www.academy.edu.gr

- Μ. Δ. Μιράσγεη, «Εισαγωγή στο Δημοτικό Τραγούδι», στο Δ. Δαμιανού κ.α., *Δημόσιος & Ιδιωτικός βίος στην Ελλάδα* II: Οι Νεότεροι Χρόνοι, *Λαϊκή Φιλολογία*, τ. Γ, Ε.Α.Π., Πάτρα 2002, σ.162
Αραβαντινού, Συλλογή, σ. 107, αρ. 126)
- Κων. Γ. Γκότσης, «Το Κάστρο της Ωριάς», στο *Revue des etudes Neo-Helleniques*, 1993 / II, 1-2, εκδ. Daedalus, Paris – Athenes, *χχ.*, σ. 147
- Δ. Δαμιανού, Μ. Παπαχριστοφόρου, «Η προφορική παράδοση», στο Δ. Δαμιανού κ.α., *Λαϊκή Φιλολογία*, τ. Γ', ΕΑΠ, Πάτρα 2002, σ.24
- Δ. Δαμιανού, Μ. Παπαχριστοφόρου, *ό.π.*, σ. 45
- Κων. Γ. Γκότσης, *ό.π.*, σ.150
- Κων. Γ. Γκότσης, *ό.π.*, σ.σ. 156-160
- Στίλπων Π. Κυριακίδης, *ό.π.*, σ.σ. 52, 54
- Γιάννης Αποστολάκης, Το κλέφτικο τραγούδι,
http://www.myriobiblos.gr/afieromata/dimotiko/txt_apostolakis.html 17/04/2006
- Γρηγόρης Μαρτίνης, Της νύχτας οι Αρματολοί, <http://72.14.203.104/search?q=cache:IXO85tM-L0kJ:2gym-dramas.dra.sch.gr/edu> (17.4.2006)
- Σπύρος Σοφός, Ν. Δεμερτζής, κ.α., *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, εκδ. Οδησέας, *χχ.* σ. 152
- Ερατ. Γ. Καψωμένος, *Δημοτικό Τραγούδι, Μια διαφορετική προσέγγιση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα *χχ.* σ. 298
- Στ. Δαμιανάκος, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ.49-52
- Κων. Γ. Γκότσης, «Οι αντιλήψεις για το ανθρώπινο σώμα στα κλέφτικα τραγούδια», στο *Νέα Εστία*, τ. 154, τχ 1762 (Δεκέμβριος 2003), σ.σ.837-839
- Δημ. Σταθακόπουλος: *Ιστορικές και κοινωνικές δομές του μουσικού θεάματος και ακροάματος στην οθωμανική αυτοκρατορία – η συμβολή των ρωμηών» Πάντειο πανεπιστήμιο 2009.*